

Tudósok a politika keresztüztüében

A *Magyar táncok 1729-ből* című előadása utolsó bekezdésében a hatvankilenc éves Kodály Zoltán váratlan őszinteséggel vallott arról, hogy tudományos tevékenységét, azaz népzene-kutatói munkáját kényszerként élte meg: „az igazi fejlődés az lesz majd – mondta –, ha a tudósok olyan jól végzik a maguk dolgát, hogy a művészek csak művészek lehetnek, s nem kénytelenek egyúttal tudósok is lenni”.¹ S bár ő maga igen fiatalon tudta, hogy később oly sokrétűvé váló életútjának vezérlő csillaga a zeneszerzés lesz,² tudományos-kutatói pályára való alkalmasságát már nagyszombati gimnáziumi tanárai felismerték: az ő ösztönzésük nyomán zeneakadémiai stúdiumait Kodály bölcsésztanulmányokkal egészítette ki a Budapesti Tudományegyetemen és az Eötvös Collegiumban.³ Az ifjú tudós zeneszerző elsősorban a nyelvészet iránt mutatott érdeklődést,

Kecskemét, 1882. december 16.

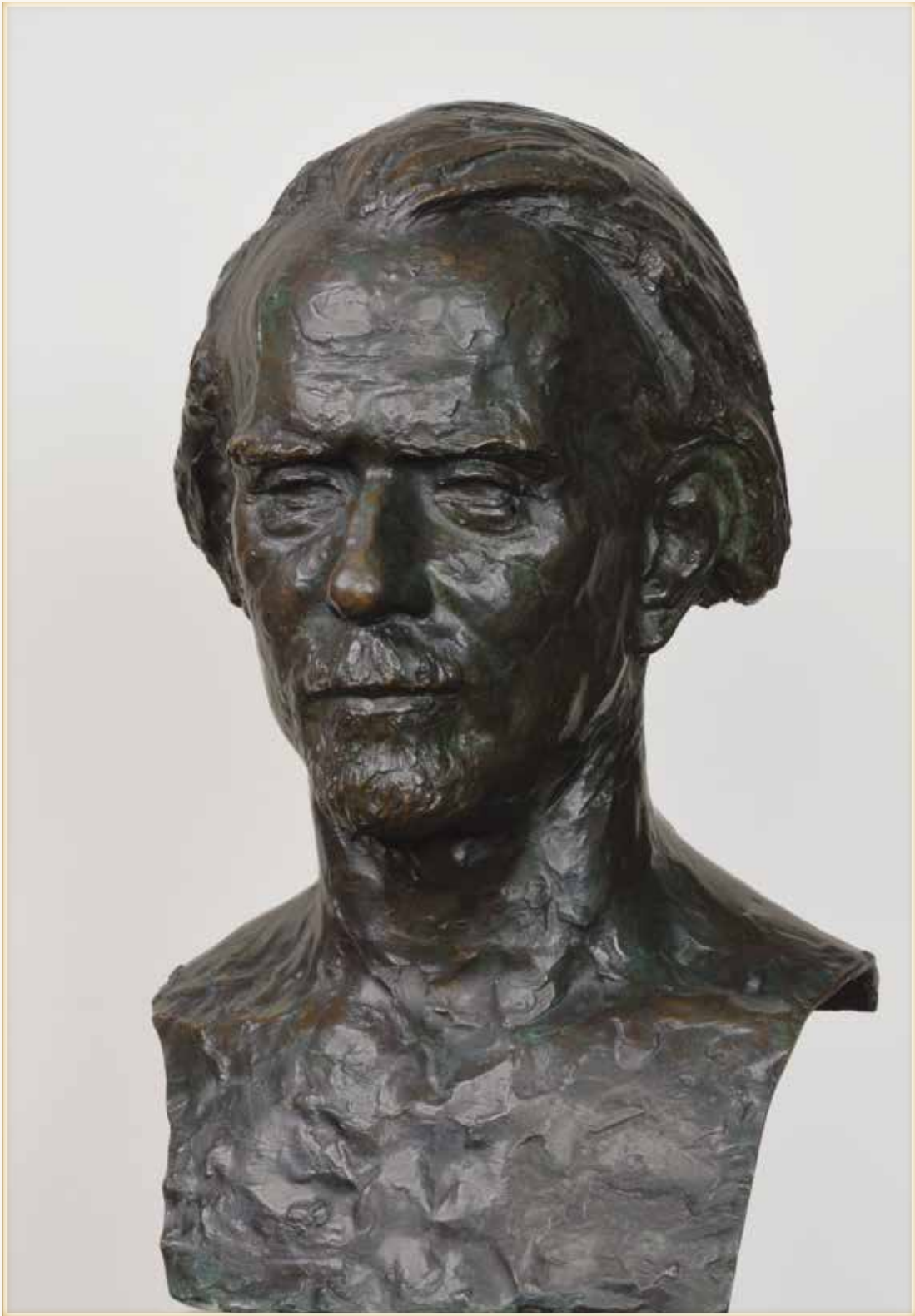
Budapest, 1967. március 6.

1946. július 24. –
1949. október 31.

I/11. Palotai Gyula:
Kodály Zoltán
1952

igaz, tájékozódását már akkor is annak a zenével, irodalommal és néprajzzal is közös határterülete – a magyar nyelvnek a népköltészetben megjelenő ritmusa – határozta meg. 1906-ban készült el a magyar népdal strófaszerkezetéről szóló doktori értekezése, amelyben számos kurrens ritmustani munkára hivatkozott.⁴ Bár későbbi népzenei kutatásai meglehetősen eltávolodtak a ritmustantól, mégiscsak ez volt az a vizsgálódás, amely – Vikár Béla példáját követve – elindította a korszerű magyarországi népzene-gyűjtést, s amelyhez hamarosan, Kodály módszertani útmutatásai nyomán, a téma iránt ugyanakkor érdeklődést mutató és magát gyűjtőként már korábban kipróbáló Bartók Béla is csatlakozott.⁵

KODÁLY ZOLTÁN ÉS BARTÓK BÉLA GYŰJTÉSEIRŐL

Kodály gyermekora helyszínén, a Csallóközben gyűjtött először népdalt,⁶ mégpedig a mélyszegénységben élő parasztság körében. Erősen érintette ez a szociológiai tapasztalat, mint ahogy az autonóm, a városiasságtól akkor még érintetlen, később „gesunkenes Kulturgut”-ként meghatározott, évszázados emlékeket megőrző népi kultúra páratlan gazdagsága is. Kodály számára hamar egyértelművé, s hamarosan mindent meghatározó *ars poeticá*vá is vált, hogy a parasztság életformájával és kultúrájával való azonosulás a modern magyar (zene)művészet alapját kell képezze. Mint *Mi a magyar a zenében?* című, 1939-es tanulmányában írta: „A néphagyomány jelentőségét az eltelt harminc év alatt talán sikerült annyira a köztudatba vinni, hogy ma már nem kétséges: ennek átélése nélkül magyar zeneszerző nem lehet senki.”⁷ Ennek fényében nem meglepő, hogy a néphagyomány művészi és tudományos feldolgozása párhuzamosan van jelen Kodály Zoltán egész életműjében.

Alkotói tevékenysége a kezdetektől szorosan összefonódott a tudományos munkával, amelyben Bartók lett állandó társa. A Bartókkal való együttműködésének mérföldkövei közé tartozik *Az új egyetemes népdalgyűjtemény* tervezete,⁸ amelyet 1913-ban a Kisfaludy Társaságnak

nyújtottak be. Ez a munka a második világháború után, az MTA Népzenekutató Csoportjában megvalósuló *A Magyar Népzene Tára*-sorozat kiindulópontját képezte,⁹ valamint az 1917-ben megjelent *Ötfokú hangsor a magyar népzeneben*, amely tizenegy év felfedezésszámba menő, közös megfigyeléseit összegezve, a pentatónia magyar népzeneben betöltött kivételes jelentőségét tárta a tudományos közösség elé.¹⁰ A két komponista felosztotta egymás között a kutatási területeket: míg Bartók a szisztematikus dallamrendezés, valamint a szomszéd népek népzeneje és a népzenei kölcsönhatások iránt érdeklődött, Kodály elsősorban a magyar népzene történeti rétegeivel, a magyar népzene finnugor kapcsolataival és a népzene műzenei megjelenési formáival foglalkozott. Munkájuk jelentős mértékben hozzájárult egy új tudományszak, az összehasonlító népzene-tudomány megszületéséhez.¹¹

Kettejük népzenei gyűjteménye megközelítően 6500 dallamot foglal magába.¹² A népdalgyűjtést már a 19. század második felétől saját ügyének tekintette a Magyar Tudományos Akadémia is, bár akkor elsősorban még a népdalok szövegének gyűjtésére fókuszált. Az olyan első, bár kétségtelenül monumentálisnak tekinthető kísérletek, mint a Bartalus István-féle *Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye* a népdalfogalomnak egy korábbi, a 20. századi gyűjtések nyomán avittá váló értelmezését követik.¹³ Habár Bartóknak és Kodálynak már a század első évtizedében sikerült új koncepcionális és módszertani alapokra helyezni a népzene-kutatást, a Magyar Tudományos Akadémia meglehetősen későn vett tudomást a paradigmaváltásról. E téren akkor állt be fordulat, amikor 1934-ben Bartókot a Zeneakadémiáról áthelyezték az MTA-ra, és a főépület Patkós-szobájában az addig összegyűjtött dallamok alapján megkezdte a szisztematikus népdalrendszerezést.¹⁴ Két évvel később, 1936-ban megválasztották az Akadémia levelező tagjává.¹⁵

KODÁLY ZOLTÁN AZ MTA ELNÖKI SZÉKÉBEN

A bölcsészdoktor Kodály útja rögzösebbnek bizonyult a Tudományos Akadémiához. 1940-ben, Bartók Amerikába

való távozását követően ugyan átvette a feldolgozó munka irányítását, ám 1941-ben – a sajtó és a magyar értelmiség nagy megdöbbenésére – mégsem választották meg az MTA levelező tagjának; megválasztására csak két évvel később került sor.¹⁶ A zenetudomány – amely hagyományosan a nyelv- és irodalomtudományok közé tartozik – ekkor még meglehetősen apró szakma volt, amit kisszámú, többnyire Németországban képzett tudós képviselt. Kodály zeneszerzői reputációja, elismertsége és megbecsültsége – amelyhez politikai függetlensége mellett nagymértékben hozzájárult az is, hogy tanítványaival kezébe vette a hazai ének-zene oktatás megreformálását¹⁷ – tette lehetővé, hogy 1945-öt követően az Akadémia körein belül is megváltozzon a pozíciója.

Maga az Akadémia története legnagyobb válságát élte át: a földtörvény nyomán megfosztották földjeitől, így minden bevételétől is, és Budapest ostroma során a főépület is komoly károkat szenvedett.¹⁸ Ráadásul számos belső – részben politikai, részben tudományos – feszültséggel kellett megküzdenie: a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert energikus fellépése és a Magyar Természettudományi Akadémia megalapítása következtében 1945-ben Széchenyi Akadémiája majdnem kettészakadt. Szent-Györgyi, aki a természettudományok erőteljesebb támogatását sürgette, egyértelműen az MTA elnöki pozícióját kívánta megszerezni.¹⁹ Álláspontján mégis változtatni tudott, amikor 1946 kora nyarán Keresztury Dezső vallás- és közoktatásügyi miniszter tárgyalásokat kezdeményezett a két Akadémia között. Végül a miniszter javaslatára a Szent-Györgyihez hasonlóan reprezentatív értelmiséginek számító Kodályt jelölték, majd választották meg 1946. július 24-én a Magyar Tudományos Akadémia elnökének.²⁰ Szent-Györgyi Albert az Akadémia másodelnöke lett. Első elnöki beszédében – *Beköszöntőjében* – Kodály a tudományterületek kibékítését és a magyar tudományosság külső feltételeinek biztosítását tűzte ki elnöki céljául.²¹

Az Akadémia működéséről, feladatáról, a tudomány helyzetéről vallott elképzeléseiről, elnöki szerepkonceptiójáról az MTA nagygyűlésein tartott beszédei tanuskodnak leginkább, amelyek egyben azt is dokumentálják,

milyen szűk mozgásteret volt a koalíciós időszakban a mind anyagilag, mind pedig politikailag nyomás alá helyezett Magyar Tudományos Akadémiának.²² Az Akadémia működésének mindennapi ügyeit azonban nem az elnök, hanem a fáradhatatlannak tűnő főtitkár, Voinovich Géza vitte 1949-ig. Kodály csak a kiemelten fontos ügyekben exponálta magát, hiszen a felszabadulást követően számos más tisztséget is vállalt: 1945. szeptember végétől a Zeneművészeti Főiskola Igazgató Tanácsának elnöke, november végétől – vezető közéleti személyiségként – nemzetgyűlési képviselő, 1946. január 8-tól a Magyar Művészeti Tanács elnöke, május 25-től pedig a Zeneművészek Szabad Szervezetének elnöke lett.²³ Ráadásul az elnöki időszak első felében sokszor volt távol az igazgatótanácsai ülésektől is,²⁴ ami elsősorban hosszan tartó külföldi útjaival magyarázható. 1946. szeptember 27-én előbb Angliába, majd az Amerikai Egyesült Államokba utazott, ahonnan – egy londoni, párizsi és svájci kitérő után – csak 1947. május 8-án tért vissza feleségével Budapestre. Ám nyolc nappal később újból elutazott, ekkor Moszkvába és Leningrádba. A Szovjetunióból június 6-án érkezett haza, vagyis összesen háromnegyed évet töltött távol otthonától és közéleti feladataitól.²⁵

Az MTA elnökeként Kodály elsősorban a reprezentatív, kül- és tudománypolitikai, valamint a nemzetközi kapcsolatokat érintő és ezért a tudományfinanszírozás szempontjából kiemelt jelentőségű feladatokat vállalta magára. Ezek közül a Rockefeller Alapítvány támogatásának megszervezése tekinthető a legfontosabbnak. A Rockefeller Alapítvány jelentős mennyiségű kutatási eszközt ajánlott fel, majd juttatott el Magyarországra, amelyek intézetek és egyetemek természettudományi kutatásait segítették.²⁶ Szintén Kodályra hárult az a feladat, hogy tartsa a kapcsolatot az UNESCO-val. A tudós testület vezetőjeként már 1947-ben együtt kellett működnie az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetével, több levelet is váltott Jacques Havet-val, aki az UNESCO filozófiai szekciójának volt vezetője, valamint Julian S. Huxley-val, aki az UNESCO általános igazgatójaként tevékenykedett, és akik számára egy nyilatkozatot kellett összeállítania

az emberi jogok tárgyában.²⁷ Egy másik UNESCO-ügy a szerzői jogi kérdéseket érintette.²⁸

Ám a reményt keltő nemzetközi tudománypolitikai sikerek, amelyek a normális tudományműködés illúzióját kelthetik, nem fedhetik el a tényt, hogy Kodály elnöki tevékenysége első szakaszának számos személyi és presztízvesztése is volt. Szent-Györgyi Albert 1947 júniusában – szinte pontosan akkor, amikor a Szovjet Tudományos Akadémia levelező tagjává választották²⁹ – disszidált, és háromnegyed évvel később lemondott alelnöki posztjáról. Bár az Igazgatótanács nevében Voinovich válaszolt hivatalosan az alelnök lemondására,³⁰ Kodály súlyos kárként élte meg Szent-Györgyi távozását, és valamiképpen a magyar kultúra és tudomány szimbolikus sorsát látta benne. Arra, hogy Szent-Györgyi más tudósokkal – így például Bay Zoltánnal – együtt külföldre távozott, közvetlenül reflektált is elnöki beszédeiben. Az 1948. március 21-i rendkívüli, az 1848–1849-es forradalomra emlékező ünnepélyes közgyűlésen például így fogalmazott: „Ma is számos magyar származású művész és tudós dolgozik külföldi munkahelyeken, s az őt ért elismerés java a neki otthont adó országokra háramlik. S még csak szemrehányással sem illethetjük a fészekhagyókat. Mert ha itt maradnak, képességeik elsorvadnak.”³¹

Kodály többi elnöki beszédében is szóba hozta: ahhoz, hogy kibontakozhassanak, a magyar tehetségek kénytelenek hazájukon kívül szerencsét próbálni. Nem tagadható azonban, hogy Szent-Györgyi menekülése csak részben függött össze a kutatáshoz szükséges eszközök hiányával és a kevésbé inspiráló tudományos légkörrel, amire távozásakor Kodálynak írott lemondó levelében hivatkozott.³² Szent-Györgyi Kodályhoz hasonlóan pontosan érzékelte, hogy a politika – elsősorban a Magyar Kommunista Párt – egyre nagyobb nyomást gyakorol a közéletre és benne az Akadémiára. Míg a koalíciós kormány időszakában Keresztury még a pártok politikai képviselője szempontjából kiegyensúlyozott tudós testület kialakítását sürgette – bár már ez a koncepció is ellentmondott a tudományos kiválóságot és a tudomány függetlenségének eszméjét előtérbe állító MTA-elképzeléseknek –, a kommunisták a kommunista

meggyőződésű tudósok számának növelésével és végeredményben az MTA teljes szovjetizálásával látták volna megoldottnak az Akadémia helyzetét.³³ Az Akadémiát a kormányzat sarokba szorította: bár megígérte, hogy fenntartásának költségeit biztosítja, az összegeket nem vagy csak meglehetősen későn folyósította.³⁴ Az épület felújítása is lassan haladt, pedig az elképzelések szerint az 1848–1849-es forradalom századik évfordulójára nagyrészt használhatóvá kívánták tenni a romos állapotú székházat.³⁵ Ehhez képest az Akadémia filléres gondokkal küzdött – kiadványait nem tudta közreadni, sőt 1947-től kénytelen volt alkalmazottai létszámát is csökkenteni³⁶ –, amit Kodály mind Kereszturynek, mind utódjának, Ortutay Gyulának többször jelzett is.³⁷

AZ AKADÉMIA POLITIKAI NYOMÁS ALATT

Az államnak egyre nagyobb elvárásai voltak az Akadémiával szemben. Már 1945. június 8-án levelet kapott az Akadémia Dálnoki Miklós Béla miniszterelnöktől, hogy jelentesse meg magyar fordításban Lenin és Sztálin műveit.³⁸ A fordítás azonban az anyagi háttér biztosítottságának hiányában nem kezdődött meg, és a késlekedés miatt a sajtó talált egy témát, amelynek nyomán 1946-ban és 1947-ben hadjáratot indíthatott az Akadémia ellen. Különösképpen azért, mert a Szikra Nyomda több Lenin- és Sztálin-kötetet is kiadott, s néhány közülük negyven-ötvenezer példányban kelt el.³⁹ 1947 nyarán Ortutay Gyula miniszter írt levelet az MTA-nak a Lenin- és Sztálin-kiadások ügyében.⁴⁰ Szeptemberben megismételte kérését,⁴¹ majd a *Szabadságban* gúnyirat jellegű írás látott napvilágot a kiadás halogatásáról.⁴² Bár az Akadémiának nem volt pénze a fordításra és a kiadásra, Voinovich kezdeményezte a Társadalomtudományi Bizottságnál a kiadások előkészítését.⁴³

1947 első felében egy másik sajtótámadás is érte a tudós testületet. A különböző intézményeknek a fasiszta kiadványok jegyzéke alapján 1947. február 20-áig kellett beszo­l­gáltatniuk a németbarát vagy szovjetellenes könyveket

megsemmisítés céljából. Az MTA teljesítette kötelezettségét, ám a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tagjai – valójában Szergejcsuk szovjet ezredes kíséretében a magyar államrendőrség hat nyomozója – január folyamán további 5320 kiadványt foglalt le az Akadémia könyvtárában, amit április 30-án szállítottak el egy teherautóval. A lefoglalt kötetek közül 3843 nem szerepelt a kiadott jegyzékben, míg a többi kötet nem az Akadémia, hanem az eltűnt – azaz 1944-ben Németországba menekült – Kibédi Varga Áron és a Magyar–Német Társaság Melich János könyvtárigazgató irodájában elhelyezett könyvtárának részét képezte.⁴⁴ Keresztury kétszer is utasította az MTA-t, hogy folytasson eljárást az ügyben – a második levélben igen keményen fogalmazott: „felhívom a Magyar Tudományos Akadémia Elnökségét, hogy a mulasztó tisztviselők ellen megfelelő úton járjon el, és az eljárás következtében a mulasztást a legszigorúbb eszközökkel torolja meg”⁴⁵ –, ám az ügyben kiküldött bizottság csupán „feledékenységét” állapított meg, amit azután az igazgatótanács „gondatlanságra” módosított.⁴⁶ Ortutay Gyula, aki ekkorra átvette Keresztury székét a minisztériumban, még fenyegetőbben reagált: „Nézetem szerint nem »feledékenység és gondatlanság« történt, hanem ezeknél jóval több, ami esetleg az Akadémia jövőjére is káros kihatással lehet. Az a körülmény, hogy »szándékosság vagy elfelejtésre irányuló törekvés« fennforgott-e vagy sem, semmi körülmények között sem mentheti az Akadémia felelős vezetőit.”⁴⁷

Kodályt, aki az Akadémia első számú „felelős vezetője” volt, ekkor még nem érték közvetlen támadások. Az 1947. augusztusi kékcédulás választások, de különösképpen a Magyar Dolgozók Pártja 1948. júniusi megalakulását követően azonban jelentős mértékben megváltoztak a politikai erőviszonyok. A Minisztertanács, mindössze öt nappal az MTA 108. közgyűlése után, 1948. július 9-én elfogadta azt a törvényjavaslatot, amely a Magyar Tudományos Tanács életre hívását célozta meg. A törvényjavaslatot az országgyűlés augusztus elején mindössze pár napig tárgyalta, majd szeptember elején el is fogadta.⁴⁸ Az új tudományirá-

nyító szerv az Akadémiától függetlenül működött, s bár vezetésében több – kommunista irányultságú – akadémikus részt vett, Kodály mint MTA-elnök semmilyen szerepet nem kapott benne.

A tanács feladata tulajdonképpen az volt, hogy kidolgozza a magyar tudomány munkatervét, felmérje a magyar tudományosság helyzetét, ellenőrizze a tudományos kiadványokat, szakfolyóiratokat működtessen, valamint működjön együtt az Ösztöndíjtanáccsal. Kezdetben azonban inkább adatokat gyűjtött magyar tudósokról különféle kötelezően kitöltendő kérdőíveken, így az Akadémia tagságáról és vezetőségéről is.⁴⁹ Az MTA vezetősége, látva a tanács tevékenységét, joggal tartott attól, hogy az új intézmény létrehozása valójában az Akadémia megszüntetésének előszobája.⁵⁰ Kodály egy 1949 februárjában tartott akadémiai értekezleten így fogalmazott:

„ha az Akadémia így marad, akkor nagyon könnyű az az elképzelés, hogy hagyják békén kimúlni.”⁵¹

Kétségtelen ugyanakkor, hogy 1949-ben a kormányzat végre valóban biztosította az MTA működésének anyagi feltételeit, mégpedig éppen a Tudományos Tanács révén, amit Kodály egy hivatalos levélben meg is köszönt.⁵²

Az új tudományműködtetési struktúra kialakítását minden korábbinál élesebb sajtótámadások kísérték: Rusznyák István, aki Kodályt követően az átalakított Akadémia elnöke lett, és ezt a tisztségét több mint húsz évig viselte, egy nyilatkozatában az Akadémián belüli „tisztogatás” szükségességét hangsúlyozta.⁵³ A kommunista politikus, Kállai Gyula hasonló nyilatkozatot adott ki, hangsúlyozva, hogy az MTA „nem esett át a demokrácia tisztítóüzén”, és hogy az „ellenforradalmi rendszer” képviselői, a „reakciók” még mindig jelen vannak az intézményben, mint például a két korábbi elnök, Kornis Gyula és Moór Gyula.⁵⁴ Az akadémikusokon egyértelműen apátia lett úrrá: a tagság alig-alig vett részt a rendszeresen szervezett osztály- és felolvasóüléseken.⁵⁵

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA SZOVJETIZÁLÁSA

Nyilvánvaló lehetett mindenki számára, hogy az immár elkerülhetetlen átalakítás – ekkor már egyértelműen szovjet mintákat követve – elsősorban személyi változtatásokkal fog együtt járni. A személyi változtatások kierőszozásának szándékára utalt az a tizenöt, ideológiai szempontból megbízhatónak vélt tudósból összeállított névsor is, amelyet Lukács György már 1947-ben az MTA Igazgatótanácsa elé terjesztett, s ami meglehetősen borzolta az Akadémia vezetőségének kedélyét.⁵⁶ A személyi kérdések belülről kezdeményezett megoldását tűzte ki célul Erdey-Grúz Tibornak és körének 1948-as reformjavaslata is, amelyet 1949 elején már Kodály is támogatott aláírásával.⁵⁷ Az MDP azonban ezt a javaslatot „álreformként” értékelte és kevésnek találta.⁵⁸ Mégis úgy tűnik, hiába volt a párt Akadémia elleni fellépése erélyes, a Tudományos Tanács végeredményben mégis feleslegesen alakult meg. Talán a sors iróniája, hogy a szovjet elvtársak hamarosan egyértelművé tették a magyar kommunisták számára: ők a Magyar Tudományos Akadémiát tekintik partnerüknek, nem a Tudományos Tanácsot, így a Magyar Dolgozók Pártja Tudományos Bizottsága, amely valójában a Tudományos Tanácsot irányította, új stratégia kialakítására kényszerült.⁵⁹

Ettől kezdve a Tudományos Tanács elsősorban már azt vizsgálta, miképpen tudná átvenni tőle az MTA a tudományirányítási szerepet oly módon, hogy az Akadémia mégis az MDP politikai felügyelete alatt álljon. A párt tudománypolitikusai a belső politikai erőviszonyok átalakításában látták annak lehetőségét, hogy az Akadémia új alapszabályát át lehessen vinni a testületen.⁶⁰ Egy korabeli elemzés szerint a 211 aktív tagból 31 volt az MDP tagja, 44 támogatta a párt politikáját, 83 semlegesnek volt tekinthető, míg 53 kifejezetten „ellenséges” gondolkodásúnak számított.⁶¹ A cél egyértelműen az volt, hogy a tagok nagyobb hányada legyen támogató. Gerő Ernő egy 1949. augusztusi tervezete szerint a tagság létszámát 120 főre kellene csökkenteni, 52 MDP-tag mellett 68 tudós lehetne pártönkívüli.⁶² A taglétszámot a gordiuszi csomó átvágá-

sával csökkentették: a külföldön aktív akadémikusok tagságát egyszerűen megszüntették, bevezették a „tanácskozási tag” kategóriát, ami néhány éven belül, feltűnésmentesen a tagság elvesztésével járt. Kodály ellenkezése ellenére, a Művészeti Akadémia felállításának hamis ígéretével felszámolták az I. osztály Széptudományi Alosztályát is.⁶³ Ez utóbbi döntést Kodály, az alkotóművész személyes kudarcaként élhette meg.

Alexits György matematikus, aki a Tudományos Tanács titkáraként az MTA szovjetizálásának fő motorja volt, majd Rusznyák mellett az átalakított Akadémia főtitkáraként tevékenykedett, nyíltan ki is mondta egy Rákosi Mátyásnak szóló levelében, hogy a cél az lenne: „tulajdonképpen csak egy határozottan ellenséges magatartású akadémikust tartanánk meg az újjászervezett Akadémiában: Kodály Zoltánt”.⁶⁴ Kodály mozgásteret az átalakítás során mindazonáltal meglehetősen szűk volt. Az MDP – látszólag – kesztyűs kézzel kívánt bánni vele, ám a Tudományos Tanács végeredményben minden elképzelését érvényesíteni tudta: az új tagok listáján Lukács György, Fogarasi Béla és Rusznyák István dolgozott, és elkészült az új alapszabály is. Az új taglistát és alapszabályt az MTA vezetősége csak október 20-án ismerhette meg – pár nappal az alapszabályt módosító és tagválasztó közgyűlés előtt.⁶⁵ Az ekkor folytatott tárgyalások során Kodálynak mindössze egyetlen javaslatát fogadták el, mégpedig azt, hogy a tanácskozó tagok tudományos érdemeik nyomán bármikor rendes taggá választhatók legyenek. Egy másik javaslata zátonyra futott: hiába írt külön levelet Rákosi Mátyásnak az ügyben, hogy a Széptudományi Alosztály tagjait is tanácskozó taggá minősítsék át, Rákosi még csak nem is válaszolt. Kodályt azzal igyekezett megalázni, hogy titkárnője közvetítésével közölte vele a nemleges választ.⁶⁶

Kodályt rendkívüli módon megviselték az események. Az 1949. október 28-i igazgatótanácsai üléstől és az október 31-i utolsó zárt üléstől influenzájára hivatkozva távol maradt.⁶⁷ A betegeskedés minden bizonnyal nem csak ürügy volt. Az 1949-es év történései megtörhették. Nem csupán az MTA átalakítása esett erre az évre: februárban zajlott le a Mindszenty-, májusban a Rajk-per; Rajkot október

15-én végezték ki. A Kodály szívéhez oly közel álló Magyar Művészeti Tanács felszántása is erre az időszakra esett.⁶⁸ 1949-ben egyetlen kompozíciót sem vetett papírra, és mindössze két kurta nyilatkozatot adott, valamint a májusi közgyűlési elnöki beszéden kívül csupán még egy rövid beszédet tartott. Saját maga számára írott feljegyzései egyértelművé teszik, hogy nem voltak illúziói az átalakítás eredményét illetően: „Akad[émia]: Al[exits] és Fog[arasi] nem olyan egyéniségek, akik a tud[ományos] világ előtt tekintélynek örvendenek.

*Nem lehet béke olyan Ak[adémiában],
amelyet ilyenek vezetnek.”⁶⁹*

1950-től Kodály Zoltán a Magyar Tudományos Akadémián kizárólag zene- és nyelvtudományi kérdésekkel foglalkozott, elnöki tevékenységéről 1967. március 6-án bekövetkezett haláláig nyilvánosan nem beszélt.

Sokatmondó, hogy Kodály halálára írott gyászbeszédében Rusznyák István csupán egy félmondatban utalt arra, hogy a tudós zeneszerző egykor elődje, az Akadémia elnöke is volt.⁷⁰ Hasonlóképpen: az utókor sem igen fordított figyelmet elnöki tevékenységére, s csak az 1982-es Kodály-évforduló teremtett először alkalmat arra, hogy kortársai visszatekintsenek az 1946 és 1949 közötti elnöki periódusra: a korszak ideológiailag elfogult történetírásával teljes összhangban elsősorban azt emelték ki, milyen sokat tett a progresszív eszmék mellett elkötelezett Kodály az Akadémia „gördülékény” átalakításáért.⁷¹ A rendszerváltás meghozta ugyan az Akadémia szovjetizálása történetének újszerű, a források kritikai értékelésére épülő bemutatását, ám ezekben a munkákban Kodály – értelemszerűen – csupán egyik szereplője lehetett az MTA sorsát tragikus irányba terelő eseményeknek.⁷² Kodály Zoltán akadémiai elnöki ténykedésének feltárása egészen 2022-ig váratott magára.⁷³

Dalos Anna

JEGYZETEK

- 1 Kodály: Magyar táncok, 274–281., 281.
- 2 Kodály: *Közélet, vallomások*, 126.
- 3 Eősze: *Kodály Zoltán*, 20.
- 4 Kodály Zoltán: A magyar népdal, 14–46. Lásd még Dalos: „Kodály Zoltán...”, 45–54., 47.
- 5 Eősze: *Kodály Zoltán*, 33–34.
- 6 Eősze: *Kodály Zoltán*, 33.
- 7 Kodály: Mi a magyar a zenében? 75–79., 78.
- 8 Kodály: Az új egyetemes, 48–52.
- 9 Bartók–Kodály (szerk.): *Gyermekjátékok*; Bartók–Kodály (szerk.): *Jeles napok*; Bartók–Kodály (szerk.): *Lakodalom*, 1955; Bartók–Kodály (szerk.): *Lakodalom*, 1956; Bartók–Kodály (szerk.): *Párosítók*; Bartók–Kodály (szerk.): *Síratók*.
- 10 Kodály: Ötfokú hangsor, 65–75., 65.
- 11 Dobszay: Az összehasonlító népzene-tudomány, 7–19.
- 12 <https://zti.hungaricana.hu/hu/>. (A letöltés ideje: 2022. szeptember 17.)
- 13 Paksa: *Magyar népzene-történet*, 25.
- 14 Tallián: *Bartók Béla*, 283.
- 15 Uo. 284.
- 16 Eősze: *Kodály Zoltán*, 180., 191.
- 17 Szabó: *A magyar énektanítás*.
- 18 Németh–Erdey–Grúz–Lukinich–Andreánszky: Jelentés a háborús károkról, 70–76.
- 19 Zilahy Lajos levele Voinovich Gézának, 1946. január 2-án. A Magyar Tudományos Akadémia és a Természettudományi Akadémia értekezletéről felvett jegyzőkönyvek. 1946. június 18. MTA KIK KRKGY RAL K 1179 48/1946.
- 20 A Magyar Tudományos Akadémia CIV. nagygyűlésének jegyzőkönyve. MTA KIK KRKGY RAL K 1179. 104/1946.
- 21 Kodály: Beköszöntő, 315–317.
- 22 Kodály: Élet és Akadémia, 315–323.; Kodály Zoltán: Elnöki megnyitó 1949. május 29-én. MTA KIK KRKGY RAL K 1186 210/1949.
- 23 Eősze: *Kodály Zoltán*, 202–203., 207.
- 24 A Magyar Tudományos Akadémia Igazgatótanácsának jegyzőkönyvei. MTA KIK KRKGY RAL K 1352.
- 25 Eősze: *Kodály Zoltán*, 209–212.
- 26 MTA KIK KRKGY RAL K 1181 97/1947.
- 27 Uo. K 1184 149/1947. és 201/1947.
- 28 Uo. K 1185 86/1949.
- 29 N. N.: Szent-Györgyi Albert a Szovjet Tudományos Akadémia levelező tagja. *Új Szó* 1947. június 14. 8.
- 30 Voinovich Géza levele Szent-Györgyi Albertnek, 1948. március 31-én. MTA KIK KRKGY RAL K 1183 95/1948.
- 31 Kodály: Megnyitó, 320.
- 32 Szent-Györgyi Albert levele Kodály Zoltánhoz, 1948. március 13-án. MTA KIK KRKGY RAL K 1184 138/1948.
- 33 Pótó: Harmadik nekifutásra, 79–110.
- 34 Utalványmások. MTA KIK KRKGY RAL K 1180. 239/1946.
- 35 N. N.: Kodály Zoltán és Borbíró Virgil építésügyi szakszemlén az Akadémia épületében. Darvas József miniszter félmilliót bocsát az Akadémia rendelkezésére. *Szabad Szó* 1947. november 22. o. n.
- 36 Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémia 1946. szeptember 27-én tartott igazgatótanácsi üléséről. MTA KIK KRKGY RAL K 1352.
- 37 Kodály Zoltán levele Keresztury Dezsőnek, 1946. szeptember 4-én. MTA KIK KRKGY RAL K 1180 239/1946.; Kodály nevében írt levél a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, 1947. január 24-én. Uo. K 1181 1/1947.
- 38 Levél a Magyar Miniszterelnökségtől az MTA elnökségének, 1945. június 8-án. MTA KIK KRKGY RAL K 1178 108/1945.
- 39 Uo. K 1178 180/1945.
- 40 Ortutay Gyula levele az MTA elnökségének, 1947. június 23-án. MTA KIK KRKGY RAL K 1182. 203/1947.
- 41 Ortutay Gyula levele az MTA elnökségének, 1947. szeptember 5-én. MTA KIK KRKGY RAL K 1182. 203/1947.
- 42 A. N.: Hol sikkadt el Sztálin műveinek magyarnyelvű kiadása? *Szabadság* 1946. szeptember 26. 3.
- 43 Voinovich Géza levele Heller Farkasnak, 1947. október 13-án. MTA KIK KRKGY RAL K 1182. 203/1947.
- 44 Voinovich Géza levele Gyöngyösi János külügyminiszternek, 1947. április 18-án. MTA KIK KRKGY RAL K 1181 25/1947.
- 45 Keresztury Dezső feljegyzése a Magyar Tudományos Akadémia részére, 1947. január 24. és Keresztury Dezső levele a Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének, 1947. február 17-én. MTA KIK KRKGY RAL K 1181 25/1947.

- 46 Az Igazgatótanács döntése. 1947. június 16. MTA KIK KRKGY RAL K 1181 25/1947.
- 47 Ortutay Gyula levele az MTA Elnökségének, 1947. augusztus 4-én. MTA KIK KRKGY RAL K 1181 25/1947.
- 48 Kónya: *A Magyar Tudományos Tanács*.
- 49 Adatszolgáltatás a Magyar Tudományos Tanács részére. MTA KIK KRKGY RAL K 1184 330/1948; illetve a Magyar Tudományos Tanács kérdőívei. Uo. K 1184 29/1949.
- 50 Péteri: Születésnap ajándék, 18–35.
- 51 Pótó: Harmadik nekifutásra, 93.
- 52 Kodály Zoltán levele a Magyar Tudományos Tanács Elnökségének, 1949. május 7. MTA KIK KRKGY RAL K 1186 140/1949.
- 53 Nádor: Tisztítsák meg, 3.
- 54 Kállai Gyula: Közoktatásügyünk demokratizálása. *Szabad Nép* 1948. január 18. 15.
- 55 Kónya: A Magyar Tudományos Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia, 217.
- 56 Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémia Igazgatótanácsának 1947. február 19-én tartott üléséről. MTA KIK KRKGY RAL K 1182 152/1947.; Péteri: Születésnap ajándék, 25–26.
- 57 Indítvány alapszabálymódosításra, 1948. január 29. MTA KIK KRKGY RAL K 1184 344/1948. Jegyzőkönyv az MTA Igazgatótanácsának 1949. július 1-jén tartott üléséről. Uo. K 1352.
- 58 Kónya: A Magyar Tudományos Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia, 219.
- 59 Péteri: Születésnap ajándék, 29.; Kónya: A Magyar Tudományos Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia, 220., 223.; Pótó: Harmadik nekifutásra, 96.
- 60 Kónya: Az akadémiai tagság, 501.
- 61 Uo. 502.
- 62 Uo.
- 63 Péteri: Születésnap ajándék, 30.
- 64 Pótó: Harmadik nekifutásra, 96.
- 65 Pótó: Harmadik nekifutásra, 105.; Kónya: A Magyar Tudományos Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia, 224.
- 66 Kónya: A Magyar Tudományos Tanács és a Magyar Tudományos Akadémia, 224.
- 67 Eősze: *Kodály Zoltán*, 220.
- 68 Standeisky: A Magyar Művészeti Tanács, 123.
- 69 Kodály: *Közélet, vallomások*, 40–41.
- 70 Rusznyák: Kodály Zoltán sírjánál, 212.
- 71 Tilkovszky: Kodály Zoltán, 46.
- 72 Pótó: Harmadik nekifutásra; Péteri: Születésnap ajándék.
- 73 Dalos: *Kodály Zoltán*.